

<https://doi.org/10.26565/1992-2337-2025-2-34>

УДК 321.7:35.071.6

Руденко Олександр Миколайович,

аспірант кафедри економіки та публічного управління

Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського

«Харківський авіаційний інститут»,

вулиця В. Манька, 17, м. Харків, 61070, Україна

e-mail: rudenko.aleks2020@gmail.com <https://orcid.org/0009-0008-4439-1185>

ДЕМОКРАТІЯ УЧАСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ: ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню трансформації механізмів демократії участі в умовах воєнного стану на основі аналізу міжнародного досвіду та української практики.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю збереження та адаптації демократичних інститутів під час повномасштабної війни, коли традиційні форми громадської участі потребують переосмислення.

У вступі обґрунтовано проблему балансування між безпековими потребами держави та збереженням демократичних цінностей, проаналізовано виклики для партисипаторних практик в умовах воєнного стану. В огляді літератури систематизовано наукові дослідження щодо функціонування демократії участі під час збройних конфліктів у різних країнах світу, зокрема у Боснії та Герцеговині, Колумбії, Сирії, Ель Сальвадорі. Розглянуто теоретичні підходи до кризового управління за участю громадян та емпіричні дослідження впливу воєнного досвіду на громадянську активність.

Методологія дослідження базується на компаративному аналізі, системному підході та методі case-study для вивчення конкретних практик партисипаторного бюджетування, громадських консультацій та волонтерської діяльності в умовах війни. Застосовано методи контент-аналізу документів міжнародних організацій та вторинного аналізу соціологічних досліджень.

Основні результати дослідження демонструють, що воєнний стан не виключає можливості збереження механізмів демократії участі, а навпаки, стимулює розвиток нових форм громадянської активності. Проаналізовано досвід української моделі адаптації партисипаторних практик, зокрема трансформацію громадських бюджетів, створення онлайн-платформ для консультацій, масштабну волонтерську мобілізацію. Виявлено специфічні характеристики української моделі, що відрізняють її від постконфліктних контекстів інших країн через одночасне ведення активних бойових дій та збереження демократичних процедур. Дослідження показує критичну роль цифрових технологій у забезпеченні участі громадян за умов обмеженої мобільності та безпекових ризиків.

Як цитувати: Руденко О. М. Демократія участі в умовах війни: закордонний досвід та перспективи України. *Державне будівництво*. 2025. № 2 (38). С. 532–549. <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2025-2-34>

In cites: Rudenko, O.M. (2025). Participatory democracy in war conditions: foreign experience and prospects for Ukraine. *State Formation*, no. 2 (37), 532–549. <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2025-2-34> [in Ukrainian].

© Руденко О. М., 2025

This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

Встановлено, що українська практика демонструє феномен посилення громадянської активності в умовах екзистенційної загрози, що контрастує з гіпотезою про неминуче згорання демократичних процесів під час війни. Проаналізовано роль міжнародних організацій у підтримці партисипаторних практик та їхній внесок у розбудову інституційної спроможності українських муніципалітетів.

Висновки підкреслюють унікальність українського кейсу як прикладу «resilient democracy», здатної зберігати та розвивати механізми громадської участі навіть в умовах повномасштабної агресії. Визначено ключові чинники успішності української моделі, серед яких попередній досвід демократизації, розвинене громадянське суспільство, міжнародна підтримка та цифрова трансформація.

Окреслено перспективи подальшого розвитку демократії участі в контексті майбутньої відбудови України та потенційний внесок українського досвіду у глобальну практику підтримки демократії в конфліктних та постконфліктних суспільствах.

Ключові слова: демократія участі, воєнний стан, партисипаторне бюджетування, громадянська активність, демократична стійкість, постконфліктна відбудова.

Вступ. Повномасштабна російська агресія проти України, розпочата 24 лютого 2022 року, поставила перед українською державою та суспільством безпрецедентні виклики, що стосуються не лише збереження територіальної цілісності та суверенітету, а й підтримки демократичних інститутів та процесів в екстремальних умовах. Одним із ключових питань, що постало перед науковою спільнотою та практиками державного управління, стало питання можливості та доцільності збереження механізмів демократії участі – інструментів безпосередньої участі громадян у прийнятті рішень на різних рівнях влади – в умовах воєнного стану.

Традиційно у науковій літературі та політичній практиці існувала домінуюча парадигма, згідно з якою воєнний стан вимагає централізації влади, обмеження певних демократичних процедур та зосередження на ефективності прийняття рішень, що начебто несумісне з часозатратними процесами громадських консультацій та партисипаторних практик [8]. Проте останні дослідження та емпіричний досвід низки країн, що пережили або переживають збройні конфлікти, дедалі більше свідчать про те, що залучення громадян до процесів управління не лише можливе, а й необхідне для підтримки легітимності влади, соціальної згуртованості та ефективності державної політики навіть – або особливо – в кризових обставинах [17].

Важливість дослідження демократії участі в умовах війни зумовлена кількома факторами. По-перше, сучасні збройні конфлікти все частіше характеризуються тривалістю, що вимагає від держав знаходження балансу між мобілізацією ресурсів для оборони та підтримкою нормального функціонування суспільних інститутів [15]. По-друге, досвід постконфліктних суспільств демонструє, що наявність або відсутність традицій громадської участі під час конфлікту суттєво впливає на успішність демократичного транзиту після його завершення [6]. По-третє, в епоху цифрових технологій з'являються нові можливості для підтримки партисипаторних практик навіть за умов обмеженої мобільності населення та безпекових ризиків [21].

Український кейс становить особливий інтерес для дослідників демократії участі, оскільки демонструє унікальне поєднання кількох характеристик: по-перше, Україна на момент початку повномасштабної агресії мала розвинену систему інструментів демократії участі, зокрема громадські бюджети, електронні петиції, громадські ради; по-друге, країна зіткнулася не з внутрішнім конфліктом або громадянською війною, а з масштабною зовнішньою агресією; по-третє, попри воєнний стан, українська влада та суспільство зберегли прихильність демократичним цінностям та інститутам [20].

Водночас українська практика функціонування демократії участі під час війни залишається недостатньо дослідженою з наукової точки зору, особливо в компаративній перспективі із досвідом інших країн. Існує потреба в систематизації міжнародного досвіду підтримки партисипаторних практик в умовах збройних конфліктів, виявленні універсальних механізмів та специфічних контекстуальних факторів, а також в аналізі українського кейсу як потенційно нової моделі «resilient democracy» – демократії, здатної зберегти свою суть навіть під тиском екзистенційних загроз [19].

Таким чином, дослідження демократії участі в умовах війни має не лише теоретичне, а й практичне значення для розробки ефективних стратегій державної політики як на період ведення бойових дій, так і для подальшої постконфліктної відбудови та демократичної консолідації українського суспільства.

Огляд літератури. Проблематика функціонування демократичних інститутів та процесів громадської участі в умовах збройних конфліктів привертала увагу дослідників упродовж останніх двох десятиліть, особливо в контексті постконфліктної відбудови та демократичного транзиту. Систематизація наукової літератури дозволяє виділити кілька ключових напрямів досліджень.

Перший напрям стосується впливу воєнного досвіду на рівень громадянської участі та соціального капіталу. Дж. Шенк у дослідженні на прикладі Колумбії виявив складний та неоднозначний вплив досвіду конфлікту на подальшу партисипаторну активність громадян [23]. Аналізуючи емпіричні дані з Colombian Conflict and Violence Survey, дослідник показав, що індивідуальний досвід насильства може як стимулювати, так і гальмувати участь у громадських процесах, залежно від типу насильства, часу його переживання та наявності підтримуючих інституційних структур. Схожі висновки представлено у дослідженні Л. Куртовича щодо довгострокових наслідків війни на громадянську активність, де автор демонструє, що воєнний досвід може призводити до формування стійких патернів соціальної взаємодії та колективних дій [16].

Другий напрям досліджень зосереджується на конкретних інструментах демократії участі в постконфліктних контекстах. Особлива увага приділяється партисипаторному бюджетуванню як механізму залучення громадян до розподілу публічних ресурсів. Г. Бленд у своєму дослідженні впровадження партисипаторного бюджетування в Ель Сальвадорі після завершення громадянської війни показав, що зовнішня підтримка таких ініціатив може бути ефективною, але вимагає врахування специфічного політичного та соціального контексту [9].

Автор наголошує на важливості попередніх традицій громадської активності та ролі міжнародних донорів у підтримці партисипаторних практик. Й. Кабаннес та Б. Ліпіц у своєму компаративному дослідженні партисипаторного бюджетування аналізують конкуруючі логіки – політичну, належного врядування та технократичну – які впливають на реалізацію демократичного потенціалу цього інструменту [10].

Третій напрям пов'язаний з дослідженням кризового управління та ролі громадян у подоланні надзвичайних ситуацій. А. Шмідт розглядає напруження та дилеми, що виникають під час взаємодії державних інституцій з громадянськими волонтерами в кризових ситуаціях, показуючи як виклики координації, так і потенціал для інновацій в управлінні [21]. К. Анселл, Е. Соренсен та Дж. Торфінг у своєму концептуальному дослідженні розробили модель колаборативного кризового управління, яка підкреслює важливість залучення різноманітних акторів для ефективного реагування на кризи [7]. С. Мізрахі, Н. Коен та Е. Вігода-Гадот на прикладі пандемії COVID-19 продемонстрували, що ефективність урядових дій у кризових умовах тісно пов'язана з рівнем довіри громадян та їхньою готовністю до співпраці з владою [17].

Щодо досліджень української специфіки, то тут можна виділити кілька важливих напрацювань. О. Ганжук аналізує сучасний стан демократії участі в Україні та умови її реалізації, підкреслюючи як здобутки на шляху демократизації, так і існуючі виклики [2]. Т. Андрійчук розглядає проблеми та перспективи розвитку сучасної демократії, концептуалізуючи теоретичні засади участі громадян у процесах управління [1]. Д. Ковалевська досліджує деліберативну демократію в контексті взаємодії громадянського суспільства і держави, порівнюючи українську та світову практики [4].

Особливий інтерес становлять дослідження українського суспільства в умовах повномасштабної війни. О. Резнік аналізує залученість українців до волонтерської діяльності під час війни, показуючи безпрецедентний рівень громадянської мобілізації [5]. О. Іващенко здійснює огляд наукової періодики щодо впливу війни на суспільство, систематизуючи основні тематичні напрями досліджень [3]. Колективна монографія за редакцією С. Макеєва та О. Іваценка всебічно аналізує трансформації українського суспільства в умовах війни 2022 р., розглядаючи зміни в цінностях, практиках та інституціях [6].

Важливий внесок у розуміння функціонування партисипаторних практик під час війни робить дослідження М. Ходана та І. Буртняка, присвячене місцевим бюджетам України в умовах воєнного стану [15]. Автори аналізують виклики, стратегії адаптації та роль партисипаторного бюджетування в підтримці фінансової спроможності громад.

Міжнародні організації також продукують важливі аналітичні матеріали. Рада Європи реалізує низку проєктів, спрямованих на зміцнення демократичної стійкості через громадянську участь під час війни та в постконфліктному контексті [19; 24]. О. Луцевич у дослідженні для Chatham House аналізують роль громадянського суспільства у відбудові України та пропонують рекомендації щодо забезпечення його залучення до процесів відбудови [22].

П. Хокенос у публікації для Foreign Policy аргументує, що українська демократія продовжує функціонувати навіть без виборів, демонструючи альтернативні механізми демократичної легітимації та участі громадян [14]. Дослідження Університету Единбурга присвячене аналізу ландшафту громадянського суспільства в Україні з особливою увагою до гендерної рівності та партисипаторних практик [11].

Попри значний обсяг досліджень, існують прогалини в науковій літературі. По-перше, недостатньо компаративних досліджень, які б систематично порівнювали українську модель адаптації демократії участі з досвідом інших країн в умовах активних бойових дій. По-друге, потребує глибшого аналізу роль цифрових технологій у підтримці партисипаторних практик під час війни. По-третє, відсутні комплексні дослідження інституційних механізмів координації між державою, місцевим самоврядуванням та громадянським суспільством в умовах воєнного стану. Саме ці прогалини частково заповнює дане дослідження.

Мета статті. Мета статті полягає у виявленні специфічних характеристик функціонування демократії участі в умовах війни на основі компаративного аналізу міжнародного досвіду та української практики, а також у визначенні перспектив розвитку партисипаторних механізмів в контексті відбудови України.

Методологія дослідження. Методологічна основа дослідження ґрунтується на поєднанні кількох наукових підходів та методів. Ключовим є системний підхід, що дозволяє розглядати демократію участі як складну систему взаємопов'язаних елементів (інституцій, процесів, акторів), які трансформуються під впливом зовнішнього середовища – воєнного стану.

Компаративний метод застосовується для зіставлення досвіду функціонування партисипаторних практик в умовах збройних конфліктів у різних країнах (Боснія та Герцеговина, Колумбія, Ель Сальвадор, Сирія) з українським кейсом. Це дозволяє виявити як універсальні закономірності, так і специфічні особливості, зумовлені контекстуальними факторами.

Метод case-study використовується для детального аналізу конкретних випадків адаптації механізмів демократії участі в Україні, зокрема трансформації партисипаторного бюджетування, електронних консультацій з громадськістю, діяльності громадських рад. Цей метод дозволяє глибоко зрозуміти механізми та чинники успішності чи неуспішності окремих практик.

Контент-аналіз документів застосовано до аналізу звітів міжнародних організацій (Рада Європи, ОБСЄ, ОЕСР), стратегічних документів українського уряду та місцевих органів влади, нормативно-правових актів, що регулюють громадську участь. Це дозволило виявити офіційні дискурси, пріоритети політики та інституційні рамки функціонування демократії участі в умовах війни.

Інституційний підхід дозволяє проаналізувати формальні та неформальні правила, що регулюють взаємодію держави та громадян, а також виявити, як ці правила змінюються в умовах воєнного стану. Особлива увага приділяється аналізу адаптації нормативно-правової бази до нових умов та появі нових форм інституційної взаємодії.

Організація дослідження передбачала кілька етапів. На першому етапі здійснено систематизацію міжнародного досвіду через аналіз наукових публікацій та звітів міжнародних організацій. На другому етапі проаналізовано українську практику функціонування демократії участі до та під час повномасштабної війни на основі доступних документів, досліджень та публічних даних. На третьому етапі проведено компаративний аналіз для виявлення спільного та відмінного в міжнародному та українському досвіді. На четвертому етапі сформульовано висновки та рекомендації щодо перспектив розвитку демократії участі в Україні.

Основні результати дослідження. Аналіз міжнародного досвіду дозволяє виділити кілька ключових моделей адаптації механізмів демократії участі до умов збройних конфліктів та постконфліктної відбудови. Кожна модель характеризується специфічними контекстуальними умовами, які суттєво впливають на можливості та обмеження партисипаторних практик.

Модель постконфліктного впровадження партисипаторних практик яскраво представлена досвідом Боснії та Герцеговини. Дослідження А. Телаловича показує, що після завершення активної фази конфлікту міжнародні організації та діаспора активно підтримували створення локальних форумів для деліберації та участі громадян у прийнятті рішень [25]. Проте ефективність цих ініціатив була обмеженою через кілька факторів: етнічну фрагментацію суспільства, недовіру між різними групами населення, слабкість державних інституцій та залежність від зовнішньої підтримки. Важливим уроком боснійського досвіду є те, що механічне перенесення західних моделей партисипаторної демократії без урахування локального контексту та попередніх традицій може призводити до формальних, а не реально працюючих інститутів.

Схожі висновки можна зробити з аналізу досвіду Ель Сальвадору, представленого у дослідженні Г. Бленда [9]. Після завершення громадянської війни країна стала майданчиком для експериментів з партисипаторним бюджетуванням за активної підтримки міжнародних донорів. Дослідження виявило, що успішність впровадження партисипаторного бюджетування критично залежала від політичної волі місцевих лідерів, попереднього досвіду громадської організації та здатності адаптувати загальну модель до специфічних локальних умов. Там, де ці фактори були присутні, партисипаторне бюджетування сприяло відновленню довіри між громадянами та владою, зміцненню соціального капіталу та більш ефективному використанню обмежених ресурсів.

Колумбійський досвід, досліджений Дж. Шенком, демонструє складність впливу тривалого конфлікту на партисипаторні практики [23]. Аналіз показав, що досвід насильства може як стимулювати громадську активність (через усвідомлення важливості колективних дій для захисту спільноти), так і пригнічувати її (через страх, травматизацію, розчарування в інституціях). Критичним фактором виявилася природа насильства: деякі типи насильства призводили до згуртування спільнот та посилення громадської участі, тоді як інші – до атомізації суспільства та відчуження від публічних справ. Це підкреслює важливість диференційованого підходу до аналізу впливу конфлікту на демократію участі.

Дослідження Й. Кабаннеса та Б. Ліпіца [10] виявляє важливу тенденцію в еволюції партисипаторного бюджетування від політичного інструменту емансипації та розширення демократії до технократичного інструменту належного врядування. В постконфліктних контекстах це особливо помітно, коли міжнародні організації просувають партисипаторне бюджетування насамперед як інструмент ефективного управління та підзвітності, а не як механізм політичної участі та перерозподілу влади. Це створює ризик формалізації та знецінення партисипаторних практик.

Теоретичні дослідження кризового управління також пропонують важливі інсайти. А. Шмідт [21] демонструє напруження між формальними бюрократичними структурами та спонтанними громадянськими ініціативами під час криз. Громадянські волонтери часто володіють унікальними знаннями про локальний контекст, мережами довіри та здатністю до гнучкого реагування, що робить їх цінними партнерами для державних інституцій. Водночас виникають виклики координації, підзвітності та забезпечення безпеки волонтерів. Успішні моделі кризового управління, як показують К. Анселл, Е. Соренсен та Дж. Торфінг [7], характеризуються колаборативним підходом, що поєднує сильні сторони державних інституцій та громадянських ініціатив.

Узагальнюючи міжнародний досвід, можна виділити кілька ключових факторів, що впливають на можливість та ефективність демократії участі в умовах конфлікту: попередній досвід демократичних практик та рівень розвитку громадянського суспільства до конфлікту; характер та інтенсивність конфлікту; рівень довіри між соціальними групами та до державних інституцій; політична воля еліт до підтримки партисипаторних практик; доступність зовнішньої (міжнародної) підтримки; здатність до інституційної адаптації та інновацій.

Для розуміння функціонування демократії участі в Україні під час повномасштабної війни критично важливо проаналізувати передумови, що склалися до 24 лютого 2022 року. Україна до початку повномасштабної агресії мала порівняно розвинену систему інструментів демократії участі на регіональному та місцевому рівнях.

Як зазначає О. Ганжук [2], в Україні були запроваджені різноманітні механізми участі громадян: електронні петиції, громадські бюджети, громадські ради при органах виконавчої влади, громадська експертиза, громадські слухання. Особливо активно розвивалося партисипаторне бюджетування: станом на початок 2022 року понад 180 українських міст мали досвід реалізації громадських бюджетів. Ця практика сприяла залученню громадян до визначення пріоритетів витрачання бюджетних коштів, підвищенню прозорості місцевої влади та розвитку громадянських компетенцій.

Реформа децентралізації 2014-2020 років створила інституційні передумови для розвитку демократії участі на місцевому рівні. Передача значних повноважень та ресурсів на рівень об'єднаних територіальних громад стимулювала розвиток локальної демократії та посилила зацікавленість громадян в участі в місцевих справах. Водночас Д. Ковалевська відзначає, що практика деліберати-

вної демократії в Україні стикалася з низкою викликів: обмеженою інституційною спроможністю органів влади, недостатнім рівнем довіри між владою та громадянами, формалізацією деяких партисипаторних процедур [4].

Початок повномасштабної війни створив екстремальні виклики для функціонування демократії участі. По-перше, введення воєнного стану передбачало певні обмеження політичних прав та свобод, зокрема припинення діяльності політичних партій, пов'язаних з агресором, обмеження свободи пересування в окремих регіонах. По-друге, частина територій опинилася під тимчасовою окупацією, що унеможливило будь-які форми демократичної участі. По-третє, масштабні внутрішні міграції (за різними оцінками, понад 5 мільйонів внутрішньо переміщених осіб) ускладнили питання репрезентації та участі громадян у прийнятті рішень на місцевому рівні. По-четверте, зміна пріоритетів державної політики на користь оборони та безпеки поставила питання про доцільність продовження партисипаторних практик, які вимагають часових та організаційних ресурсів [6].

Проте, як демонструє дослідження О. Іваценка [3], українське суспільство в умовах війни виявило високий рівень адаптивності та здатності до самоорганізації. Масове волонтерське рух став одним із ключових проявів громадянської активності. О. Резнік показує, що за даними соціологічних опитувань, у волонтерську діяльність різного типу залучилися понад 60% українців, що є безпрецедентним показником для сучасних демократій [5]. Це свідчить про те, що війна не призвела до згортання громадянської активності, а навпаки, стимулювала нові форми участі громадян у суспільних процесах.

Важливим фактором збереження демократії участі стала позиція української влади та міжнародної спільноти. Як відзначається у документах Ради Європи [19], українська держава усвідомлювала, що збереження демократичних практик є не лише цінністю самою по собі, а й критичним чинником підтримки національної єдності, міжнародної підтримки та легітимності влади. Відтак, попри об'єктивні складнощі, було прийнято стратегічне рішення про адаптацію, а не скасування механізмів громадської участі.

Партисипаторне бюджетування, як один із найбільш поширених інструментів демократії участі в Україні, зазнало суттєвих трансформацій у відповідь на виклики воєнного стану. Дослідження М. Ходана та І. Буртняка [15] детально аналізує ці зміни та стратегії адаптації українських муніципалітетів.

Основними викликами для партисипаторного бюджетування стали: різке скорочення бюджетних надходжень у багатьох громадах, особливо у прифронтових регіонах; переорієнтація бюджетних пріоритетів на оборонні потреби та підтримку переселенців; обмежена можливість проведення традиційних офлайн-зустрічей для обговорення проєктів; відтік населення з окремих територій та зміна складу мешканців.

Попри ці виклики, значна кількість українських міст зберегла практику громадських бюджетів, адаптувавши її до нових умов [22]. Ключові адаптаційні стратегії включали:

- цифровізацію процесів – перехід до онлайн-подання проєктів, електронного голосування, віртуальних презентацій та обговорень. Це дозволило підтримувати участь навіть за умов обмеженої мобільності населення та безпекових ризиків.

- гнучкість у визначенні пріоритетів – багато громад адаптували критерії відбору проєктів, включивши можливість фінансування ініціатив, пов'язаних з підтримкою обороноздатності, допомогою переселенцям, відновленням зруйнованої інфраструктури.

- спрощення процедур – скорочення термінів розгляду проєктів, зменшення вимог до документації, створення прискорених треків для реалізації критично важливих ініціатив.

- підтримку міжнародних партнерів – залучення донорських коштів для фінансування громадських бюджетів у громадах з критично обмеженими власними ресурсами.

Дослідження Transparency International Ukraine [18] показує, що у 2022-2023 роках більшість міст, які мали практику партисипаторного бюджетування до війни, продовжили її реалізацію, хоча і з певними модифікаціями. Це демонструє інституційну стійкість та укоріненість цієї практики в українських громадах.

Особливо показовим є досвід шкільного партисипаторного бюджетування. Рада Європи підтримала ініціативи з перезапуску та трансформації механізмів шкільних громадських бюджетів, що дозволило залучити молодь до демократичних процесів навіть в умовах дистанційного навчання [20]. Це важливо не лише з точки зору розвитку громадянських компетенцій, а й для формування довгострокової культури участі.

Одним із найбільш яскравих проявів демократії участі в Україні під час війни став масовий волонтерський рух. Як показує дослідження О. Резніка [5], український волонтерський рух характеризується кількома унікальними рисами: масовістю (залучення значної частини населення), різноманітністю форм діяльності (від допомоги армії до підтримки вразливих груп), високим рівнем самоорганізації та координації, спроможністю мобілізувати значні ресурси.

Волонтерський рух виконує кілька критичних функцій у контексті демократії участі. По-перше, він забезпечує канал для реалізації громадянської активності та відчуття приналежності до спільної справи, що критично важливо для підтримки національної єдності. По-друге, волонтерські організації часто виявляються більш гнучкими та ефективними у вирішенні гострих проблем порівняно з державними інституціями, що призводить до формування нових моделей державно-громадської співпраці. По-третє, волонтерський досвід формує нову генерацію громадянських лідерів з високим рівнем компетенцій та мотивації до суспільної діяльності [6].

О. Луцевич у своєму дослідженні [22] підкреслює критичну роль громадянського суспільства не лише в підтримці воєнних зусиль, а й у плануванні та реалізації майбутньої відбудови України. Автори аргументують, що залучення громадянського суспільства до процесів відбудови має стати пріоритетом як

для української влади, так і для міжнародних партнерів. Це дозволить забезпечити відповідність програм відбудови реальним потребам громад, підвищити прозорість використання ресурсів та сформувати довгострокову спроможність для сталого розвитку.

Дослідження Університету Единбурга [11] аналізує ландшафт громадянського суспільства в Україні з особливою увагою до гендерних аспектів та партисипаторних практик. Виявлено, що війна призвела до трансформації гендерних ролей у громадській активності: жінки масово залучилися до волонтерства, підтримки армії, роботи в місцевих громадах, що руйнує традиційні стереотипи та створює нові можливості для інклюзивної демократії участі.

Цифрові технології відіграли критичну роль у забезпеченні безперервності демократії участі в Україні під час війни. Україна до початку повномасштабної агресії мала порівняно розвинену цифрову інфраструктуру державних послуг (додаток «Дія», електронні петиції, система електронних закупівель ProZorro), що стало важливою передумовою для швидкої адаптації [11].

Ключові напрями цифрової трансформації партисипаторних практик включали:

Онлайн-консультації з громадськістю – багато органів влади перевели процеси громадського обговорення проєктів нормативних актів та стратегічних документів у віртуальний формат, використовуючи спеціалізовані платформи та соціальні мережі.

Електронне голосування та опитування – для з'ясування думки громадян з різних питань місцевої політики активно використовувалися онлайн-опитування та електронне голосування за проєкти громадських бюджетів.

Цифрові платформи для координації волонтерської діяльності – створення та розвиток онлайн-платформ для координації допомоги, пошуку волонтерів, обміну інформацією про потреби та ресурси.

Віртуальні громадські ради та робочі групи – проведення засідань дорадчих органів при органах влади у форматі відеоконференцій, що дозволило підтримувати їхню діяльність навіть за умов неможливості фізичних зустрічей.

Проте цифровізація також створює певні виклики та ризики. Існує небезпека поглиблення цифрового розриву – виключення з процесів участі тих груп населення, які не мають доступу до цифрових технологій або необхідних навичок. Особливо це стосується літніх людей, мешканців сільських територій, внутрішньо переміщених осіб. Крім того, віртуальні форми участі можуть бути менш ефективними для глибокої деліберації та формування довіри між учасниками порівняно з очними зустрічами.

Міжнародні організації відіграли важливу роль у підтримці та розвитку механізмів демократії участі в Україні під час війни. Рада Європи реалізує масштабний проєкт «Зміцнення демократичної стійкості через громадянську участь під час війни та в постконфліктному контексті в Україні», що включає технічну підтримку українських муніципалітетів у адаптації партисипаторних практик, навчання представників органів влади та громадських активістів, сприяння обміну досвідом між громадами.

Важливим напрямом діяльності Ради Європи є підтримка планування розвитку територій за участю громадян навіть в умовах активних бойових дій. Це дозволяє громадам не лише реагувати на поточні виклики, а й формувати бачення власного майбутнього, що критично важливо для підтримки надії та мотивації до відбудови.

ОБСЄ також активно підтримує громадянське суспільство як наріжний камінь стійкої демократії, організовуючи конференції, тренінги та платформи для діалогу між різними секторами суспільства. ОЕСР досліджує нові форми та можливості громадянської участі в політичному циклі, адаптуючи міжнародні практики до специфіки країн, що переживають конфлікти.

Міжнародна підтримка важлива не лише через фінансові ресурси, а й через легітимацію важливості демократії участі в умовах війни, передачу кращих практик, створення мереж для обміну досвідом між різними країнами. Проте існує ризик надмірної залежності від зовнішньої підтримки та механічного перенесення моделей, що не враховують український контекст, як це було у випадку деяких постконфліктних країн.

Попри позитивні приклади адаптації та розвитку партисипаторних практик, важливо визнати реальні виклики та обмеження демократії участі в Україні під час війни.

По-перше, існує об'єктивне напруження між потребою в швидкому прийнятті рішень в умовах безпекової кризи та часозатратними процесами громадських консультацій та деліберації. В деяких ситуаціях залучення громадськості може бути неможливим або недоцільним через необхідність забезпечення конфіденційності або оперативності рішень.

По-друге, зміщення уваги громадян та політичного класу на питання виживання та безпеки може призводити до зниження інтересу до участі в «рутинних» питаннях місцевого управління. Як показують дослідження, в умовах екзистенційної загрози пріоритети громадян змінюються, що може впливати на активність участі в традиційних партисипаторних механізмах.

По-третє, існує ризик інструменталізації партисипаторних практик для легітимації вже прийнятих рішень замість реального залучення громадян до процесу формування політики. В умовах обмежених ресурсів та організаційних можливостей органи влади можуть вдаватися до імітації консультацій з громадськістю.

По-четверте, нерівний доступ до можливостей участі внаслідок цифрового розриву, географічних обмежень (прифронтові території, окуповані території), соціально-економічних бар'єрів може призводити до виключення певних груп населення з партисипаторних процесів, що підриває їхню легітимність та ефективність.

По-п'яте, відсутність або відтермінування виборів на національному рівні створює специфічний контекст, в якому механізми безпосередньої участі набувають компенсаторної функції, але не можуть повністю замінити представницьку демократію.

Порівняння українського досвіду з міжнародною практикою дозволяє виділити кілька специфічних характеристик.

По-перше, Україна демонструє модель одночасного ведення активних бойових дій та збереження демократичних практик, що відрізняє її від постконфліктних контекстів Боснії, Ель Сальвадору чи Колумбії, де партисипаторні механізми впроваджувалися або відновлювалися після завершення активної фази конфлікту. Це створює унікальні виклики, але й демонструє можливість «resilient democracy».

По-друге, український кейс характеризується високим рівнем попередньої інституціоналізації демократії участі. На відміну від країн, де партисипаторні практики впроваджувалися після конфлікту за підтримки міжнародних донорів на «порожньому місці», Україна мала розвинену систему громадських бюджетів, електронних петицій, громадських рад. Це забезпечило інституційну пам'ять та досвід, які стали основою для адаптації.

По-третє, масштаб та характер громадянської мобілізації в Україні є безпрецедентним. Волонтерський рух охопив значно більшу частку населення і проявляє вищий рівень самоорганізації порівняно з іншими конфліктними контекстами. Це пов'язано з характером конфлікту (зовнішня агресія проти внутрішнього конфлікту), що сприяє національній єдності та мобілізації.

По-четверте, цифрова інфраструктура України дозволила швидко адаптувати партисипаторні практики до онлайн-формату, що було менш можливим в інших постконфліктних контекстах через технологічні обмеження.

По-п'яте, міжнародна підтримка України має як військово-технічний, так і демократично-інституційний вимір, що створює сприятливий контекст для збереження демократичних практик. Західні партнери не лише надають ресурси, а й легітимізують важливість демократії як ознаки приналежності до спільноти цінностей.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших досліджень.

Проведене дослідження дозволяє сформулювати кілька ключових висновків щодо функціонування демократії участі в умовах війни на основі міжнародного досвіду та української практики.

По-перше, війна не є абсолютною перешкодою для демократії участі, хоча й створює суттєві виклики та вимагає адаптації форм та механізмів громадської участі. Український досвід переконливо демонструє, що навіть в умовах повномасштабної агресії можливе збереження та розвиток партисипаторних практик за наявності політичної волі, інституційного досвіду та громадянської активності.

По-друге, критичними факторами успішності демократії участі в умовах війни є: попередній досвід демократичних практик та укоріненість партисипаторних механізмів; високий рівень соціального капіталу та довіри в суспільстві; наявність розвиненої цифрової інфраструктури; міжнародна підтримка; здатність до інституційних інновацій та адаптації.

По-третє, війна трансформує форми демократії участі: традиційні інструменти (громадські бюджети, консультації) зберігаються, але набувають нових характеристик (цифровізація, гнучкість пріоритетів, спрощення процедур), а

паралельно з'являються нові форми участі, зокрема масовий волонтерський рух, що виконує як безпосередні гуманітарні функції, так і функції соціальної інтеграції та формування громадянської ідентичності.

По-четверте, український кейс являє собою унікальну модель «resilient democracy» – демократії, здатної зберігати свою суть навіть під тиском екзистенційних загроз. Це пов'язано з кількома факторами: характером конфлікту як зовнішньої агресії, що сприяє національній єдності; попереднім досвідом демократизації після Революції Гідності; міжнародною підтримкою; високим рівнем громадянської активності та самоорганізації.

По-п'яте, міжнародна підтримка відіграє важливу, але не вирішальну роль. На відміну від деяких постконфліктних країн, де партисипаторні практики впроваджувалися переважно зовнішніми акторами, в Україні міжнародна підтримка доповнює та посилює внутрішні ініціативи, але не замінює їх.

Практичне значення дослідження полягає в кількох аспектах. Для України критично важливо зберегти та інституціоналізувати напрацьовані під час війни практики громадянської участі в контексті майбутньої відбудови. Досвід масової волонтерської мобілізації, гнучкої адаптації партисипаторних механізмів, цифрових інновацій має стати основою для розбудови більш інклюзивної та ефективної демократії після завершення активної фази конфлікту. Важливо уникнути ризику деактивації громадської участі в постконфліктний період, що спостерігалось в деяких інших країнах.

Для міжнародної спільноти український досвід пропонує важливі уроки щодо підтримки демократії в конфліктних та постконфліктних контекстах. Зокрема, підтверджується важливість попередніх інвестицій у розбудову демократичних інститутів, значення цифрових технологій для забезпечення безперервності участі, критична роль громадянського суспільства не лише як бенефіціара, а як активного агента змін.

Перспективи подальших досліджень включають кілька напрямів. По-перше, необхідні лонгітюдні дослідження для аналізу довгострокових наслідків воєнного досвіду на громадянську активність та демократичні практики в Україні. По-друге, потребує детального вивчення роль різних груп населення (молоді, жінок, внутрішньо переміщених осіб, національних меншин) у трансформації демократії участі під час війни. По-третє, важливо дослідити регіональну специфіку – як відрізняються практики участі в прифронтових регіонах, тилкових територіях, великих містах та сільській місцевості. По-четверте, необхідний глибший аналіз зв'язку між формальними інституціоналізованими механізмами участі (громадські бюджети, консультації) та неформальними практиками громадянської активності (волонтерство). По-п'яте, критично важливим є дослідження перспектив трансформації демократії участі в контексті майбутньої відбудови України та її європейської інтеграції.

Українська модель демократії участі в умовах війни становить цінний емпіричний матеріал для розвитку теоретичного розуміння resilience демократичних інститутів, співвідношення безпеки та свободи, можливостей та обмежень громадянської участі в екстремальних умовах. Подальше вивчення цього фено-

мену сприятиме як розвитку наукового знання, так і формуванню більш ефективної політики підтримки демократії в конфліктних та постконфліктних суспільствах глобально.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрійчук Т. С. Сучасна демократія: проблеми та перспективи розвитку. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 138. С. 150–154. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/andriichuk_suchasna.pdf
2. Ганжук О. Демократія участі в Україні: стан та умови реалізації. *Український часопис конституційного права*. 2024. № 1. С. 32–38. <https://doi.org/10.30970/jcl.1.2024.3>
3. Іващенко О. Про війну та суспільство у науковій періодиці України за умов повномасштабного вторгнення РФ в Україну (2022–2023). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2023. № 4. С. 134–155. <https://doi.org/10.15407/sociology2023.04.134>
4. Ковалевська Д. Деліберативна демократія у процесах взаємодії громадянського суспільства і держави в Україні та світі. *Науково-теоретичний альманах Грани*. 2023. Т. 26, № 5. С. 26–31. <https://doi.org/10.15421/172397>
5. Резнік О. Залученість українців до волонтерської діяльності під час повномасштабної війни. *Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва*. 2023. URL: <https://dif.org.ua/article/oleksandr-reznik-zaluchenist-ukraintsiv-do-volonterskoj-diialnosti-pid-chas-povnomasshtabnoji-viyni>
6. Українське суспільство в умовах війни 2022 : колективна монографія / НАН України, Ін-т соціології ; за ред. С. Макеєва, О. Іващенко. Київ, 2023. 610 с. URL: <https://isnasu.org.ua/assets/files/books/2022/maket-vijna...2022dlya-tipografiiivse.pdf>
7. Ansell C., Sørensen E., Torfing J. Collaborative crisis management: A plausibility probe of core assumptions. *Policy and Society*. 2020. Vol. 39. № 4. P. 510–529. <https://doi.org/10.1080/14494035.2020.1767337>
8. Arbatli E., Rosenberg D., eds. *Non-Western Social Movements and Participatory Democracy: Protest in the Age of Transnationalism*. Cham : Springer, 2017. 233 p. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-51454-3>
9. Bland G. Supporting Post-conflict Democratic Development? External Promotion of Participatory Budgeting in El Salvador. *World Development*. 2011. Vol. 39. № 5. P. 863–873. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2010.08.015>
10. Cabannes Y., Lipietz B. Revisiting the democratic promise of participatory budgeting in light of competing political, good governance and technocratic logics. *Environment and Urbanization*. 2018. Vol. 30. № 1. P. 67–84. <https://doi.org/10.1177/0956247817746279>
11. Civil society in Ukraine – present landscape with special reference to gender equality, participatory practices and democratic innovations. University of Edinburgh. 2025. URL: https://www.sps.ed.ac.uk/sites/default/files/assets/pdf/research-projects/Civil_Society_in_Ukraine_research_paper.pdf
12. Civil society’s role as a cornerstone of a resilient democracy highlighted at OSCE Parallel Civil Society Conference. *OSCE*. 2025. URL: <https://www.osce.org/chairpersonship/660987>
13. Exploring New Frontiers of Citizen Participation in the Policy Cycle. OECD. 2024. URL: <https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/about/programmes/reinforcing-democracy-initiative/Exploring-New-Frontiers-of-Citizen-Participation-Discussion-Paper.pdf>
14. Hockenos P. Ukraine’s Democracy Still Works Without Elections. *Foreign Policy*. 2025. 14 April. URL: <https://foreignpolicy.com/2025/04/14/ukraines-democracy-still-works-without-elections/>
15. Khodan M., Burtnyak I. Local budgets in Ukraine during wartime: Challenges, adaptation strategies, and the role of participatory budgeting. *Lex Portus*. 2024. № 9. P. 89–108. URL: https://www.researchgate.net/publication/398873581_Local_budgets_in_Ukraine_during_wartime_Challenges_adaptation_strategies_and_the_role_of_participatory_budgeting

16. Kurtović L. The long-term effects of war exposure on civic engagement. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2021. Vol. 118. № 5. <https://doi.org/10.1073/pnas.2015539118>
17. Mizrahi S., Cohen N., Vigoda-Gadot E. How Well Do They Manage a Crisis? The Government's Effectiveness During the COVID-19 Pandemic. *Public Administration Review*. 2021. Vol. 81. № 5. P. 1120–1130. <https://doi.org/10.1111/puar.13370>
18. Participatory Budgeting in Wartime: How Are Cities Involving Citizens in Spending? Transparency International Ukraine. 2024. URL: <https://ti-ukraine.org/en/news/participatory-budgeting-in-wartime-how-are-cities-involving-citizens-in-spending/>
19. Participatory democracy at the time of war: Ukrainian municipalities plan their future now. Council of Europe. 2023. URL: <https://www.coe.int/en/web/participatory-democracy/-/participatory-democracy-at-the-time-of-war-ukrainian-municipalities-plan-their-future-now>
20. Rebooting school participatory budgeting and transformation of participatory budgeting mechanisms / Council of Europe. 2023. URL: <https://www.coe.int/en/web/kyiv/-rebooting-school-participatory-budgeting-and-transformation-of-participatory-budgeting-mechanisms-17-local-self-government-bodies-developed-draft-regulations-and-proposals-for-the-implementation>
21. Schmidt A. Tensions and Dilemmas in Crisis Governance: Responding to Citizen Volunteers. *Administration & Society*. 2019. Vol. 52. № 7. P. 1058–1091. <https://doi.org/10.1177/0095399719836734>
22. Lutsevych O. Giving civil society a stake in Ukraine's recovery. Chatham House. 2023. URL: <https://www.chathamhouse.org/2023/06/giving-civil-society-stake-ukraines-recovery/conclusions-and-recommendations>
23. Shenk J. L. Does conflict experience affect participatory democracy after war? Evidence from Colombia. *Journal of Peace Research*. 2023. Vol. 60. № 6. P. 985–1001. <https://doi.org/10.1177/00223433221105112>
24. Strengthening democratic resilience through civic participation during the war and in the post-war context in Ukraine. Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/participatory-democracy/strengthening-civil-participation-in-democratic-decision-making-in-ukraine>
25. Telalović A. Diaspora, deliberation and democracy: examining externally-sponsored initiatives for the development of local fora in Bosnia and Herzegovina. *Democratization*. 2021. Vol. 29. № 4. P. 766–781. <https://doi.org/10.1080/13511610.2021.1996222>

Стаття надійшла до редакції 09.04.2025 р.

Стаття рекомендована до друку 10.05.2025 р.

Опубліковано 30.12.2025 р.

Rudenko O. M.,

Postgraduate Student, Department of Economics and Public Administration,

National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute",

17 V. Manko Str., Kharkiv, 61070, Ukraine

e-mail: szamchiy@gmail.com <https://orcid.org/0009-0000-3357-0980>

PARTICIPATORY DEMOCRACY IN WAR CONDITIONS: FOREIGN EXPERIENCE AND PROSPECTS FOR UKRAINE

Annotation. The article is devoted to the study of the transformation of participatory democracy mechanisms in martial law based on the analysis of international experience and Ukrainian practice.

The relevance of the study is due to the need to preserve and adapt democratic institutions during a full-scale war, when traditional forms of public participation require rethinking.

The introduction substantiates the problem of balancing between the security needs of the state and the preservation of democratic values, and analyzes the challenges for participatory practices in martial law. The literature review systematizes scientific research on the functioning of participatory democracy during armed conflicts in different countries of the world, in particular in Bosnia and Herzegovina, Colombia, Syria, and El Salvador. Theoretical approaches to crisis management with citizen participation and empirical studies of the impact of military experience on civic activity are considered.

The research methodology is based on comparative analysis, a systemic approach and a case-study method to study specific practices of participatory budgeting, public consultations and volunteer activities in wartime. The methods of content analysis of documents of international organizations and secondary analysis of sociological research were applied.

The main results of the study demonstrate that martial law does not exclude the possibility of preserving mechanisms of participatory democracy, but on the contrary, stimulates the development of new forms of civic activity. The experience of the Ukrainian model of adapting participatory practices is analyzed, in particular, the transformation of public budgets, the creation of online platforms for consultations, and large-scale volunteer mobilization. Specific characteristics of the Ukrainian model are identified that distinguish it from post-conflict contexts in other countries due to the simultaneous conduct of active hostilities and the preservation of democratic procedures.

The study shows the critical role of digital technologies in ensuring citizen participation in conditions of limited mobility and security risks. It is established that Ukrainian practice demonstrates the phenomenon of increased civic activism in conditions of existential threat, which contrasts with the hypothesis of the inevitable curtailment of democratic processes during war. The role of international organizations in supporting participatory practices and their contribution to building the institutional capacity of Ukrainian municipalities is analyzed.

The conclusions emphasize the uniqueness of the Ukrainian case as an example of a “resilient democracy” capable of preserving and developing mechanisms of public participation even in conditions of full-scale aggression. The key factors of the success of the Ukrainian model are identified, including previous experience of democratization, developed civil society, international support and digital transformation.

The prospects for the further development of participatory democracy in the context of the future reconstruction of Ukraine and the potential contribution of Ukrainian experience to the global practice of supporting democracy in conflict and post-conflict societies are outlined.

Keywords: *participatory democracy, martial law, participatory budgeting, civic engagement, democratic resilience, post-conflict reconstruction.*

REFERENCES

1. Andriychuk, T.S. (2018). Modern Democracy: Problems and Development Prospects. *Gileya: Scientific Bulletin*, is. 138, 150–154. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/andriichuk_suchasna.pdf
2. Hanzhuk, O. (2024). Participatory Democracy in Ukraine: Status and Conditions of Implementation. *Ukrainian Journal of Constitutional Law*, no. 1, 32–38. <https://doi.org/10.30970/jcl.1.2024.3>
3. Ivashchenko, O. (2023). On war and society in the scientific periodicals of Ukraine under the conditions of a full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine (2022–2023). *Sociology: theory, methods, marketing*, no. 4, 134–155. <https://doi.org/10.15407/sociology2023.04.134>
4. Kovalevska, D. (2023). Deliberative democracy in the processes of interaction between civil society and the state in Ukraine and the world. *Scientific and theoretical almanac Grani*, vol. 26, no. 5, 26–31. <https://doi.org/10.15421/172397>

5. Reznik, O. (2023). Involvement of Ukrainians in volunteer activities during a full-scale war. Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation. URL: <https://dif.org.ua/article/oleksandr-reznik-zaluchenist-ukraintsv-do-volonterskoi-diyalnosti-pid-chas-povnomasshtabnoi-viyni>
6. Ukrainian society in war conditions 2022: collective monograph (2023). NAS of Ukraine, Institute of Sociology; ed. S. Makeyev, O. Ivashchenko. Kyiv, 610 p. URL: <https://isnasu.org.ua/assets/files/books/2022/maket-vijna...2022dlya-tipografiivse.pdf>
7. Ansell, C., Sørensen, E., Torfing, J. (2020). Collaborative crisis management: A plausibility probe of core assumptions. *Policy and Society*, vol. 39, no. 4, 510–529. <https://doi.org/10.1080/14494035.2020.1767337>
8. Arbatli, E., Rosenberg, D., eds. (2017). Non-Western Social Movements and Participatory Democracy: Protest in the Age of Transnationalism. Cham: Springer, 233 p. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-51454-3>
9. Bland, G. (2011). Supporting Post-conflict Democratic Development? External Promotion of Participatory Budgeting in El Salvador. *World Development*, vol. 39, no. 5, 863–873. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2010.08.015>
10. Cabannes, Y., Lipietz, B. (2018). Revisiting the democratic promise of participatory budgeting in light of competing politics, good governance and technocratic logics. *Environment and Urbanization*, vol. 30, no. 1, 67–84. <https://doi.org/10.1177/0956247817746279>
11. Civil society in Ukraine – present landscape with special reference to gender equality, participatory practices and democratic innovations (2025). University of Edinburgh. URL: https://www.sps.ed.ac.uk/sites/default/files/assets/pdf/research-projects/Civil_Society_in_Ukraine_research_paper.pdf
12. Civil society's role as a cornerstone of a resilient democracy highlighted at OSCE Parallel Civil Society Conference (2025). OSCE. URL: <https://www.osce.org/chairpersonship/660987>
13. Exploring New Frontiers of Citizen Participation in the Policy Cycle (2024). OECD. URL: <https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/about/programmes/reinforcing-democracy-initiative/Exploring-New-Frontiers-of-Citizen-Participation-Discussion-Paper.pdf>
14. Hockenos, P. Ukraine's Democracy Still Works Without Elections. Foreign Policy. (2025). 14 April. URL: <https://foreignpolicy.com/2025/04/14/ukraines-democracy-still-works-without-elections/>
15. Khodan, M., Burtnyak, I. (2024). Local budgets in Ukraine during wartime: Challenges, adaptation strategies, and the role of participatory budgeting. *Lex Portus*, no. 9, 89–108. URL: https://www.researchgate.net/publication/398873581_Local_budgets_in_Ukraine_during_wartime_Challenges_adaptation_strategies_and_the_role_of_participatory_budgeting
16. Kurtović, L. (2021). The long-term effects of war exposure on civic engagement. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, vol. 118, no. 5. <https://doi.org/10.1073/pnas.2015539118>
17. Mizrahi, S., Cohen, N., Vigoda-Gadot, E. (2021). How Well Do They Manage a Crisis? The Government's Effectiveness During the COVID-19 Pandemic. *Public Administration Review*, vol. 81, no. 5, 1120–1130. <https://doi.org/10.1111/puar.13370>
18. Participatory Budgeting in Wartime: How Are Cities Involving Citizens in Spending? (2024). Transparency International Ukraine. URL: <https://ti-ukraine.org/en/news/participatory-budgeting-in-wartime-how-are-cities-involving-citizens-in-spending/>
19. Participatory democracy at the time of war: Ukrainian municipalities plan their future now (2023). Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/participatory-democracy/-/participatory-democracy-at-the-time-of-war-ukrainian-municipalities-plan-their-future-now>
20. Rebooting school participatory budgeting and transformation of participatory budgeting mechanisms (2023). Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/kyiv/-/rebooting-school-participatory-budgeting-and-transformation-of-participatory-budgeting-mechanisms-17-local-self-government-bodies-developed-draft-regulations-and-proposals-for-the-implementation>

21. Schmidt, A. (2019). Tensions and Dilemmas in Crisis Governance: Responding to Citizen Volunteers. *Administration & Society*, vol. 52, no. 7, 1058–1091. <https://doi.org/10.1177/0095399719836734>
22. Lutsevych, O. (2023). Giving civil society a stake in Ukraine's recovery. *Chatham House*. URL: <https://www.chathamhouse.org/2023/06/giving-civil-society-stake-ukraines-recovery/conclusions-and-recommendations>
23. Shenk, J.L. (2023). Does conflict experience affect participatory democracy after war? Evidence from Colombia. *Journal of Peace Research*, vol. 60, no. 6, 985–1001. <https://doi.org/10.1177/00223433221105112>
24. Strengthening democratic resilience through civic participation during the war and in the post-war context in Ukraine / Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/participatory-democracy/strengthening-civil-participation-in-democratic-decision-making-in-ukraine>
25. Telalović, A. (2021). Diaspora, deliberation and democracy: examining externally-sponsored initiatives for the development of local forums in Bosnia and Herzegovina. *Democratization*, vol. 29, no. 4, 766–781. <https://doi.org/10.1080/13511610.2021.1996222>

The article was received by the editors 09.04.2025.

The article is recommended for printing 10.05.2025.

Published 30.12.2025.